

Т. А. ЯКУБОВ

Якубов Темур Азимович, аспірант Національної музичної академії України імені П. І. Чайковського.

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-5316-8099>

КОНЦЕПТИ ПЕРІОДИЗАЦІЇ ТВОРЧОСТІ СЕРГІЯ БОРТКЕВИЧА: ІСТОРІОГРАФІЯ ТА НОВИЙ ПОГЛЯД

Визначено фактори, за допомогою яких можна розподілити композиторську творчість на періоди: вплив соціокультурного середовища, історико-політичних подій, психологічні фази розвитку особистості, музична мова і жанрова динаміка творчості. Розглянуто наявні концепти періодизації творчості С. Борткевича та критерії, на які вони спираються. Визначено сильні та слабкі сторони кожної з описаних систем. Зокрема, періодизація О. Чередниченко та А. Резнік вдало відображає вплив на музику митця соціокультурного середовища (Берлін, Харків, Відень), однак не враховує явища пізнього композиторського стилю. Періодизація Є. Левкулича, натомість, акцентує увагу на історико-політичних подіях (насамперед світові війни й революція), а також на еволюції музичної мови. Виявлено, що жодне з наявних досліджень не враховує жанрову динаміку творчості композитора. Розглянуто психологічний чинник періодизації, який також не був відображений у попередніх роботах борткевичезнавців. Враховано явище кризи середнього віку та старості. Досліджено динаміку жанрових зацікавлень митця від майже виключно фортепіанних творів на ранньому етапі до масштабних оперних і симфонічних полотен в період розквіту творчих сил та переважно вокальних мініатюр наприкінці життя. За свідченнями, віднайденими в первинних джерелах, уточнено дати написання окремих творів композитора. Запропонована нова, комплексна система періодизації творчості С. Борткевича, що враховує та узгоджує всі фактори класифікації. Задля точнішої та детальнішої диференціації введено дворівневу схему, в якій ранній та середній періоди розділені на два етапи кожен.

Ключові слова: творчість Сергія Борткевича, періодизація музики, критерії періодизації, жанрова динаміка.

Постановка проблеми. Протягом останніх років у світовому музикознавстві поступово зростає інтерес до творчості Сергія Борткевича (1877–1952) – композитора-харків'янина, який більшу частину життя провів у вимушеній еміграції. Крім українських науковців (О. Чередниченко¹, К. Баженова-Лебедева², Є. Левкулич³, Т. Якубов⁴, Т. Казарцева⁵ та ін.) його музика зацікавила дослідників з Австрії (Е. Пауль⁶, Л. Беляєв⁷), Нідерландів (В. Калкман⁸, К. Трапман⁹), Великобританії (М. Баллан¹⁰, Н. Франке¹¹), Італії (В. Буттіно¹², А. Сольдано¹³), Росії (А. Резнік¹⁴, О. Шефова¹⁵), США (Дж. Джонсон¹⁶), Канади (Б. Тадані¹⁷), Болгарії (С. Смілкова¹⁸), Польщі (А. Кошчеляк-Надольська¹⁹), Південно-Африканської Республіки (Д. Еллок²⁰) та Японії (Ч. Ішіока²¹). Частина борткевичезнавців обрала предметом своїх наукових розвідок окремі напрями творчої діяльності митця. Найчастіше це фортепіанна спадщина загалом або окремі опуси для цього інструменту. Іноді – пе-

---

¹ Ольга Чередниченко – харківська піаністка та музикознавиця, автор низки статей та кандидатської дисертації про фортепіанну музику С. Борткевича.

² Катерина Баженова-Лебедева – київська піаністка, автор кількох статей про С. Борткевича.

³ Євген Левкулич – український піаніст і музикознавець. Активний пропагандист музики С. Борткевича та автор низки статей і магістерської дипломної роботи про митця.

⁴ Темур Якубов – український скрипаль і музикознавець. Активний пропагандист музики С. Борткевича та автор низки статей і магістерської дипломної роботи про скрипкову музику митця.

⁵ Тетяна Казарцева – піаністка та музикознавиця з Івано-Франківська, автор кількох статей про С. Борткевича.

⁶ Ельке Пауль – музикознавиця з м. Іннсбрук, автор першого ґрунтовного дослідження творчого шляху композитора – магістерської дипломної роботи 2002 року.

⁷ Леонід Беляєв – віденський скрипаль, автор магістерської роботи про аспекти композиторського стилю С. Борткевича.

⁸ Ваутер Калкман – дослідник з м. Лейден, автор кількох статей і меморіального веб-сайту, присвяченого композиторові.

⁹ Клаас Трапман – голландський піаніст, співавтор статей В. Калкмана про С. Борткевича

¹⁰ Малкольм Баллан – англійський дослідник і нотний колекціонер, людина, що відшукала і збрала більшу частину нот творів С. Борткевича.

¹¹ Нільс Франке – британський піаніст, автор статті про С. Борткевича.

¹² Віченцо Буттіно – італійський музикознавець, автор статті про С. Борткевича.

¹³ Альфонсо Сольдано – італійський піаніст, автор першої у світі книги про С. Борткевича.

¹⁴ Анна Резнік – московська піаністка та музикознавиця, автор низки статей і кандидатської дисертації про С. Борткевича.

¹⁵ Олена Шефова – російська музикознавиця, автор статей про С. Борткевича.

¹⁶ Джеремає Джонсон – американський піаніст та музикознавець, автор докторської дисертації про С. Борткевича.

¹⁷ Бгагван Тадані – канадський дослідник, співавтор статті про С. Борткевича та перекладач і видавець епістолярної спадщини митця.

¹⁸ Смілена Смілкова – болгарська піаністка і музикознавиця, автор статті про фортепіанні цикли митця для дітей.

¹⁹ Агнешка Кошчеляк-Надольська – піаністка та музикознавиця з м. Лодзь, автор низки статей, дипломних робіт та PhD дисертації про С. Борткевича.

²⁰ Девід Еллок (Оллок) – південноафриканський дослідник, автор магістерської дипломної роботи про С. Борткевича.

²¹ Чігіро Ішіока – піаністка та музикознавиця з Токіо, автор дипломної роботи про фортепіанні сонати митця та PhD дисертації про С. Борткевича.

дагогічна чи концертна діяльність С. Борткевича та їх вплив на стилістику творів. Інші дослідники займаються пошуками нот, багато з яких до недавнього часу вважалися втраченими. Тією чи іншою мірою науковці змушені вивчати біографічний аспект, але тільки деякі звертаються до більш глобального осмислення композиторської спадщини митця та її періодизації. Підходи, які запропоновані на сьогодні, не враховують низки чинників, а отже питання щодо вироблення універсальної комплексної схеми для систематизації та поділу на етапи творчості С. Борткевича залишається актуальним.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Найрозповсюдженіший підхід базується на біографії композитора: окремі розділи «Спогадів» С. Борткевича¹ послуговували основою для періодизації, запропонованої в статті В. Калкмана (у співавторстві з К. Трапманом)² та, згодом, кандидатській дисертації О. Чередниченко³. Подібне рішення знайдемо і в дисертації А. Резнік⁴, яка не позиціонує роки творчості після Другої світової війни як окремий період, хоч і дає їх опис в окремому підрозділі. Кардинально інший погляд запропонував у своїй магістерській роботі Є. Левкулич⁵, який розділив творчий спадок митця на три періоди: ранній (до еміграції), середній (міжвоєнний період) і пізній (після Другої світової війни).

Мета дослідження - сформувані універсальну систему періодизації творчої спадщини С. Борткевича, у якій будуть інтегровані всі визначені чинники класифікації. **Завдання**, зумовлені метою:

- охарактеризувати фактори, які повинна враховувати комплексна система періодизації творчості;
- проаналізувати вже існуючі схеми періодизації творчості С. Борткевича та визначити їх переваги та недоліки;
- дослідити творчість композитора на предмет можливості розподілу її на етапи за критеріями, які не враховані в запропонованих раніше схемах;
- уточнити роки написання опусів митця;
- узгодити між собою результати диференціації на основі визначених чинників та запропонувати нову, універсальну систему періодизації творчості С. Борткевича.

Об'єкт дослідження – творча діяльність і спадщина С. Борткевича, **предмет** – історико-політичні та соціокультурні обставини написання творів композитора, динаміка жанрових зацікавлень та еволюція музичної мови митця.

---

¹ Розділи отримали свої назви від редактора (не є авторськими) під час першої, скороченої публікації «Спогадів» С. Борткевича [Bortkiewicz S. Erinnerungen // Musik des Ostens in 6 B. Kassel, Deutschland : Bärenreiter Verlag, 1971. Band 6. S 136].

² Kalkman W. en Trapman K. Sergej Bortkiewicz (1877–1952). Beschouwingen over zijn vriendschap met de Nederlandse pianisten Hugo van Dalen en Helene Mulholland en zijn betekenis voor de pianomuziek // Piano Bulletin. Schiedam, Nederland : ЕРТА, 2002. № 2 (56). P. 3–39.

³ Чередниченко О. В. Фортепианное творчество С. Борткевича в свете классикоромантической традиции : автореф. дис. ... канд. искусствоведения : 17.00.03 Музыкальное искусство / Харьковский гос. ун-т искусств имени И. П. Котляревского. Харьков, 2008. С. 10.

⁴ Резнік А. Л. Творческий путь и фортепианное наследие С. Э. Борткевича : дис. ... канд. Искусствоведения : спец. 17.00.02 Музыкальное искусство / Нижегородская гос. консерватория им. М. И. Глинки. Нижний Новгород, РФ, 2017. С. 9.

⁵ Левкулич Е. А. Трактовка фортепианних сонат Сергея Борткевича в контексте жизни и творчества композитора : дипломная работа... магистра музыкального искусства : спец. 17.00.03 / Нац. муз. акад. Украины им. П. И. Чайковского. Киев, 2015. 75 с.

Методологія дослідження. У процесі опрацювання матеріалу використувалися наступні методи:

- класифікаційний (розподіл творів С. Борткевича за визначеними для періодизації факторами);
- аналітичний (дослідження творів митця на предмет критеріїв класифікації);
- історичний та джерелознавчий (дозволяють уточнити час, місце та обставини створення окремих композицій);
- компаративістський (порівняння творів з подальшим виокремленням низки характерних рис, які дозволяють об'єднати опуси митця у групи і віднести до визначеного етапу в межах більш глобального періоду творчості).

Джерелами інформації, крім згаданих вище «Спогадів» С. Борткевича¹, статті В. Калкмана та К. Трапмана², кандидатських дисертацій О. Чередниченко³ й А. Резнік⁴ та магістерської роботи Є. Левкулича⁵, нам слугуватимуть список творів С. Борткевича, який склав К. Мюллер⁶, «Автобіографія» композитора⁷ і його листи до голландського піаніста Гуго ван Далена (Hugo van Dalen)⁸, стаття О. Шкет⁹, а також докторська дисертація Н. Савицької¹⁰, монографія О. Соколова¹ і стаття О. Гущіної².

---

¹ Bortkiewicz S. *Erinnerungen // Musik des Ostens in 6 B. Kassel, Deutschland: Bärenreiter Verlag, 1971. Band 6. S. 136-169*, а також Bortkiewicz S. *Recollections // Recollections, letters and documents, translated from the German and annotated by V. Thadani. 3rd ed. Winnipeg, Canada : Cantext publications, 2007. P. 1-35.*

² Kalkman W. en Trapman K. *Sergej Bortkiewicz (1877–1952). Beschouwingen over zijn vriendschap met de Nederlandse pianisten Hugo van Dalen en Helene Mulholland en zijn betekenis voor de pianomuziek // Piano Bulletin. Schiedam, Nederland : ЕРТА, 2002. № 2 (56). P. 3–39.*

³ Чередниченко О. В. *Фортепианное творчество С. Борткевича в свете классикоромантической традиции: автореф. дис. ... канд. искусствоведения : 17.00.03 Музыкальное искусство / Харьковский гос. ун-т искусств имени И. П. Котляревского. Харьков, 2008. 23 с.*

⁴ Резник А. Л. *Творческий путь и фортепианное наследие С. Э. Борткевича : дис. ... канд. Искусствоведения : спец. 17.00.02 Музыкальное искусство / Нижегородская гос. консерватория им. М. И. Глинки. Нижний Новгород, РФ, 2017. 241 с.*

⁵ Левкулич Е. А. *Трактовка фортепианних сонат Сергея Борткевича в контексте жизни и творчества композитора / Нац. муз. акад. України ім. П. І. Чайковського. Київ, 2015. 75 с.*

⁶ Müller K. *Gesamtverzeichnis der Werke von Sergej Bortkiewicz // Österreichische Nationalbibliothek. Teilnachlass Karl Franz Müller. AC14352378. Maschinschrift, 3 Bl.*

⁷ Bortkiewicz S. *Autobiography // Recollections, letters and documents, translated from the German and annotated by V. Thadani. 3rd ed. Winnipeg, Canada : Cantext publications, 2007. P. 36-40.*

1. ⁸ Bortkiewicz S. *Sergei Bortkiewicz zu Hugo van Dalen. Briefe [scan-kopie des Handschrift]. Persönliches privates Archiv von Wouter Kalkman (Leiden, Niederlande), 02. Januar 1935; 03. April 1948; 03. Dezember 1925; 03. Oktober 1936; 03. Oktober 1927; 05. November 1935; 07. Januar 1936; 07. März 1940; 08. Mai 1937; 10. Februar 1935; 13. August 1929; 13. Januar 1942; 14. Februar 1930; 14. Januar 1940; 14. Oktober 1942; 17. Juni 1930; 18. August 1921; 21. November 1934; 21. Oktober 1946; 22. Dezember 1938; 22. Mai 1922; 24. Dezember 1923; 24. Juni 1923; 25. Februar 1932; 26. Februar 1925; 27. Oktober 1940; 28. Juli 1931; 28. Juli 1937.*

⁹ Шкет О. *Сергій Борткевич та французька культура. Деякі аспекти дослідження // З музично-педагогічного досвіду : збірн. статей. Харківське музичне училище імені Б. М. Лятошинського. Харків : Сага, 2008. Вип. 1. С. 165-171.*

¹⁰ Савицька Н. В. *Вікові аспекти композиторської життєтворчості: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора мистецтвознавства : спец. 17.00.03 Музичне мистецтво / Нац. муз. акад. України ім. П. І. Чайковського. Київ, 2010. 36 с.*

Основний матеріал дослідження. Методологія періодизації повинна враховувати ряд чинників, які прямо чи опосередковано впливають на процес творчості, і, відповідно, на вихідний результат останнього (музичні твори)³. Із зовнішніх факторів, перш за все, варто вказати *соціокультурне середовище*, в якому знаходиться митець, іншими словами – місце проживання композитора. Місто і країна, в якій він мешкає і де стикається з певними світоглядними концепціями, культурою, менталітетом оточення позначаються і на його творчості. Зміна соціокультурного середовища, як правило, відображається й у творах. Значні, а тим більше глобальні *історико-політичні події* (такі явища, як революції, війни тощо) також можуть справити сильний вплив на композитора, послугувати так званим кризовим фактором і умовно розділити музичну спадщину на «до» і «після». Внутрішнім критерієм виступають *психологічні фази розвитку особистості* (умовно «дитинство», «юність», «зрілість», «старість» та кризи, що можуть розмежовувати такі фази). Критерії диференціації може надати й аналіз самого доробку композитора, розподілений на опуси в хронологічній послідовності. Як правило, з часом змінюються *особливості музичної мови* митця (мелодика, фактура, гармонічне мислення тощо). З іншого боку, дослідження *жанрової динаміки* теж може розкрити особливе зацікавлення певними жанрами на конкретному етапі творчого шляху. Метод, який враховує комплекс усіх наведених вище чинників, дозволяє вибудувати цілісну й універсальну періодизацію творчості С. Борткевича.

Для врахування соціокультурного фактора необхідно окреслити періодизацію життя С. Борткевича за географічним принципом, відштовхуючись від якої можна буде говорити про соціокультурне оточення митця у той чи інший час. Такий підхід є цілком закономірним, враховуючи трагічну долю композитора, вимушеного багато разів змінювати місце проживання під тиском обставин, що постійно змінювалися протягом бурхливого ХХ століття. Періодизація життєвого шляху С. Борткевича була запропонована в дослідженнях західних музикознавців (В. Калкмана та К. Трапмана)⁴. Згодом, взявши за основу «Спогади» композитора, В. Калкман на меморіальному сайті, присвяченому композитору, виділяє такі періоди у житті С. Борткевича⁵:

- дитинство і навчання у Санкт-Петербурзі та Лейпцизі;
- перший Берлінський період (1904–1914);
- перша світова війна і російська революція;
- життя у Константинополі;
- перший Австрійський період (1922–1928);
- другий Берлінський період (1928–1933);
- другий Австрійський період (1933–1952).

---

¹ Соколов А. С. Введение в музыкальную композицию XX века : учеб. пособие по курсу «Анализ музыкальных произведений» для студ. высш. учеб. заведений. Москва : Гуманитар. изд. центр ВЛАДОС, 2004. 231 с.

² Гущина Е. А. О периодизации истории музыки // Вестник СПб гос. ун-та культуры и искусств : науч. журнал. Санкт-Петербург, РФ, 2013. № 3 (16). С. 55–58.

³ Там само. С. 57.

⁴ Kalkman W. en Trapman K. Sergej Bortkiewicz (1877–1952). Beschouwingen over zijn vriendschap met de Nederlandse pianisten Hugo van Dalen en Helene Mulholland. P. 4–13.

⁵ Kalkman W. Sergei Bortkiewicz: his life and music. URL : www.sergeibortkiewicz.com (accessed 11.02.2019).

Спираючись на систематизацію життєвих етапів і враховуючи свідчення, подані у «Спогадах»¹ (а саме: автор свідомо знищив свої дитячі експерименти і не мав бажання і можливості писати музику в Константинополі), О. Чередниченко у кандидатській дисертації сформувала відповідну періодизацію творчості С. Борткевича:

- перший берлінський період (1904–1914);
- харківсько-кримський період (1914–1920);
- перший віденський період (1922–1928);
- другий берлінський період (1928–1934);
- другий віденський період (1935–1952).

У авторефераті О. Чередниченко зазначено, що «тимчасовий переїзд до Берліна (1929–1934) після піврічної поїздки до Парижа (1928) не вносить радикальних змін в авторський стиль і жанрові уподобання»², тож загалом «в композиторській творчості Борткевича можна виділити три періоди»³ і поєднати весь відтинок життя С. Борткевича від переїзду до Австрії до самої смерті в один протяжний віденський період. Таким чином остаточно періодизація творчості композитора (за О. Чередниченко) набуває вигляду:

- Берлінський період (1904–1914);
- Харківсько-Кримський період (1914–1920);
- Австрійський період (1922–1952).

Одразу варто вказати, що композитор усе ж таки створив один опус у Константинополі. Згідно свідчень, виявлених нами у листах С. Борткевича, це Три п'єси для віолончелі та фортепіано ор. 25⁴. І хоча пізніше, в «Автобіографії», митець вказує, що цей опус був створений у Відні⁵, листи, написані «по гарячих слідах», є більш переконливим джерелом інформації. Тим не менше, цей факт навряд чи може радикально змінити запропоновану дослідницею схему.

Подібний підхід до періодизації запропонований і російською музикознавицею А. Резнік. Серед положень, що були винесені на захист її кандидатської дисертації, першим є твердження, що творчу біографію С. Борткевича можна розділити на шість періодів, зумовлених подіями з життя митця⁶. Вони співпадають⁷ зі схемою В. Калкмана, за винятком першого періоду «Дитинство та навчання», відсутнього в російській дослідниці з цілком очевидних причин – композиторською діяльністю в той час С. Борткевич не займався⁸.

---

¹ Bortkiewicz S. *Recollections // Recollections, letters and documents*, translated from the German and annotated by V. Thadani. 3rd ed. Winnipeg, Canada : Cantext publications, 2007. P. 20.

² Чередниченко О. В. Фортепианное творчество С. Борткевича в свете классико-романтической традиции : автореф. дис. ... канд. искусствоведения : 17.00.03 Музыкальное искусство / Харьковский гос. ун-т искусств имени И. П. Котляревского. Харьков, 2008. С. 10.

³ Там само.

⁴ Bortkiewicz S. *Sergei Bortkiewicz zu Hugo van Dalen. Brief. 22. Mai 1922* [scan-kopie des Handschrift]. *Persönliches privates Archiv von Wouter Kalkman (Leiden, Niederlande)*, 2 Bl.

⁵ Bortkiewicz S. *Autobiography // Recollections, letters and documents*, translated from the German and annotated by V. Thadani. 3rd ed. Winnipeg, Canada : Cantext publications, 2007. P. 39.

⁶ Резник А. Л. *Творческий путь и фортепианное наследие С. Э. Борткевича* : дис. ... канд. Искусствоведения : спец. 17.00.02 Музыкальное искусство / Нижегородская гос. консерватория им. М. И. Глинки. Нижний Новгород, РФ, 2017. С. 9.

⁷ Там само. С. 21; 25.

⁸ Bortkiewicz S. *Recollections // Recollections, letters and documents*, translated from the German and annotated by V. Thadani. 3rd ed. Winnipeg, Canada : Cantext publications, 2007. P. 20.

Втім, соціокультурний – лише один із чинників впливу на творчість. І хоча зміна оточення так чи інакше мусить вплинути на особливості музичної мови й динаміку жанрових уподобань, хоча зміна місця проживання може бути (а може й не бути) зумовлена важливими історико-політичними подіями, однак зовсім не обов'язково, що та ж музична мова чи жанрова динаміка не зміняться внаслідок впливу інших, наприклад, внутрішньо-психологічних чинників. Більше того, О. Чередниченко не включає до своєї періодизації Другий берлінський період саме через відсутність помітних стильових змін внаслідок впливу цього етапу життя на творчість композитора.

Розглянувши системи періодизації О. Чередниченко чи А. Рєзнік, легко помітити також ігнорування такого явища, як пізній авторський стиль. На сьогодні феномен пізнього стилю творчості на прикладі цілої низки композиторів як світової, так і української академічної музики, в тому числі з урахуванням дослідження психології особистості, уже розглянуто в докторській дисертації Н. Савицької «Вікові аспекти композиторської життєтворчості»¹, тож цей матеріал можна використати як основу для відповідного аналізу спадщини С. Борткевича.

Психологічний чинник не враховано і в іншій моделі періодизації, яку наводить Є. Левкулич у своїй магістерській роботі². Спираючись на дослідження особливостей музичної мови С. Борткевича і зазначивши вплив, що справили на композитора та його творчість дві світові війни, революція і громадянська війна у Російській імперії (тобто, історико-політичний фактор), дослідник умовно поділяє творчість митця на три частини:

– ранній період (1902–1919) – переважно фортепіанні мініатюри, поєднані в опуси, а також перша соната для фортепіано, концерт №1 для фортепіано з оркестром і концерт для віолончелі з оркестром;

– середній період (1922–1942)³ – найбільш яскравий. Постійне розширення жанрової палітри та інструментального складу. Є. Левкулич відзначає значні зміни в творчості, а саме у сфері музичної мови й фактури (ущільнення її), та висловлює думку, що це може бути пов'язано з постійною роботою композитора над симфонічною музикою. Музична мова «вбирає і синтезує знахідки у галузі гармонії й мелодики як самого автора, так і його попередників. <...> можемо почути свого роду альянсу чи посилення до музики таких романтиків як Шопен, Шуман, Брамс, Рахманінов, Чайковський, Скрябін та ін. <...> Також привертають увагу мелодичні та гармонічні звороти, характерні для українського <...> фольклору»⁴;

---

¹ Савицька Н. В. Вікові аспекти композиторської життєтворчості: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора мистецтвознавства : спец. 17.00.03 Музичне мистецтво / Нац. муз. акад. України ім. П. І. Чайковського. Київ, 2010. 36 с.

² Левкулич Е. А. Трактовка фортепианних сонат Сергея Борткевича в контексте жизни и творчества композитора : дипломная работа... магистра музыкального искусства : спец. 17.00.03 / Нац. муз. акад. Украины им. П. И. Чайковского. Киев, 2015. С. 28.

³ Роки перебування у Константинополі (1920–1921) випущені з тих же причин, що і в роботі О. Чередниченко.

⁴ Левкулич Е. А. Трактовка фортепианних сонат Сергея Борткевича в контексте жизни и творчества композитора : дипломная работа... магистра музыкального искусства : спец. 17.00.03 / Нац. муз. акад. Украины им. П. И. Чайковского. Киев, 2015. С. 36.

– пізній період (1945–1952)¹ – своєрідний «епілог» творчого шляху. Відновлення інтересу до творів малих форм, таких як вокальні та фортепіанні цикли, а також п'єси для скрипки та фортепіано ор. 63. Судити про особливості музичної мови складно через фактичну відсутність значної частини нотного матеріалу. Можна відзначити використання автоцитат.

Такий підхід до періодизації, беззаперечно, має свої переваги. Він ґрунтується передусім на опрацюванні усього обсягу композиторської спадщини С. Борткевича і виведенні характерних особливостей, що дозволяють відділити низку творів в окремий період. Втім, оскільки значна частина друкованих та рукописних опусів на сьогодні не віднайдена, висновки, зроблені на основі такого підходу, будуть неминуче викликати питання і сумніви. Не зовсім вдалим є й формулювання про «відновлення інтересу» до творів малих форм у пізній період. Цикли мініатюр композитор створював протягом усього життя, за винятком відносно короткого етапу середини 30-х років ХХ століття. Доцільніше говорити, що за відсутності інших, так званих крупних форм, мініатюра знову виходить на передній план у творчості митця. Також часто важко встановити терміни роботи С. Борткевича над окремими композиціями, адже не всі вони видані в рік написання або мають точно датований манускрипт. Найціннішим джерелом інформації з цього приводу є листи С. Борткевича, де він час від часу зазначає, що нещодавно завершив черговий твір. У разі відсутності подібних свідчень доводиться орієнтуватися на значно менш показові для дослідження жанрової динаміки дані стосовно прем'єри композиції або її публікації. В окремих випадках єдиною можливістю для приблизного датування твору є номер опусу.

Виокремлені Є. Левкуличем стилістичні особливості повинні бути більш детально досліджені, що неможливо зробити в рамках однієї статті. З іншого боку, уточнення таких особливостей у майбутньому може призвести до незначного перегляду меж періодів, але навряд чи змінить картину загалом. Лишається сподіватися, що еволюція музичної мови С. Борткевича буде згодом ретельно опрацьована й описана у відповідних наукових дослідженнях, що дозволить уточнити періодизацію, яка спирається на цей чинник.

Легко помітити, що межа між харківсько-кримським (перша світова війна і російська революція) та першим австрійським періодами за О. Чередниченко (або А. Резнік) повністю співпадає із поділом на ранній та середній етап за Є. Левкуличем. Саме після 1922 року спостерігається очевидна зміна у творчості митця. Із набуттям композиторського досвіду жанрова, фактурна та інструментальна палітра постійно розширюється, мелодика набуває характерних рис, що зрештою завершується появою таких творів, як опера «Акробати» та дві симфонії. Поясненням цьому може бути як внутрішня еволюція С. Борткевича (а 1920–1922 роки – це період так званої кризи середнього віку: 43–45 років, після якої відзначається «народження нової художньої якості стилю»²), так і вплив пережитих історико-політичних катаклізмів та переїзд до настільки значного мистецького середовища, як міжвоєнний Відень, а скоріш за все, поєднання усіх зазначених факторів. Як бачимо, цей рубіж можна вважати неспростовно доведеним і загальноприйнятим серед музикознавців.

---

¹ Розрив між періодами (1942–1945) Є. Левкулич пов'язує із Другою світовою війною, під час якої композитор, як вважається, музики не писав.

² Савицька Н. В. Вікові аспекти композиторської життєтворчості: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора мистецтвознавства : спец. 17.00.03 Музичне мистецтво / Нац. муз. акад. України ім. П. І. Чайковського. Київ, 2010. С. 18.

Тенденції, помічені Є. Левкуличем, повністю вписуються у характеристику пізнього стилю за Н. Савицькою («згасаючий» тип): «Паралельно із зменшенням продуктивності відбувається відчутне звуження спектру жанрових зацікавлень на користь тих, які виявляються найбільш адекватними втіленню нових світоглядних та художніх установок»¹. «Простота як нова властивість стилю стає ідеалом і метою “останніх зусиль генія” (А. Шопенгауер)»². «Перевага віддається усьому, що відстоялося, пройшло випробування часом; рефлексивний погляд переважно концентрується на власному минулому»³. Звідси і автоцитати у творах (наприклад, початок другої частини фортепіанної сонати № 1 ор. 9, взятий за основу пісні «Allein» ор. 62 № 1, тема зі скрипкового концерту, використана в «Медитації» ор. 63 № 3 тощо) і звернення до власного тексту при написанні вокального циклу («Свобода», ор. 72 № 1). За таких обставин зведення в один період усієї творчості С. Борткевича від 1922 року і до самої смерті видається недоцільним. Тим більше, що межа (1942–1945 роки), хоч і не зумовлена зміною соціокультурного середовища, знов-таки характеризується збігом зовнішніх та внутрішніх кризових факторів: другої світової війни та «порогу старості» (1960–1970 років⁴, у цьому випадку композиторові 65–68 років).

Якщо ж повернутися до схеми Є. Левкулича, яка поєднує життя і творчість у Берліні та на території України в один ранній період, то необхідно відзначити кардинальну різницю творчого підходу композитора. Якщо протягом 1904–1913 років митець дійсно створює лише низку фортепіанних і один вокальний цикл, то у подальші роки з'являються «Російські танці» для оркестру, симфонічна поема «Отелло»⁵, «Колискова» для скрипки з фортепіано, віолончельний і скрипковий концерти⁶, а, можливо, і соната для скрипки і фортепіано (як мінімум у вигляді задуму). Важливо, що умовний український (харківсько-кримський) етап можна охарактеризувати як перехідний між берлінським та віденським: жанровий інтерес та коло використовуваних інструментів значно розширюється, але музична мова при цьому лишається типовою для раннього періоду.

Оскільки *динаміка жанрових уподобань* ще не була детально опрацьована саме як чинник періодизації творчості С. Борткевича, видається доцільним більш ґрунтовно дослідити цей аспект. С. Борткевич належить до тих авторів, які критично ставилися до своєї творчості: «Серйозно писати музику я почав після одруження <18 липня 1904 року>. Звичайно, я вже робив перші спроби в композиції у 14 років,

---

¹ Савицька Н. В. Вікові аспекти композиторської життєтворчості: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора мистецтвознавства : спец. 17.00.03 Музичне мистецтво / Нац. муз. акад. України ім. П. І. Чайковського. Київ, 2010. С. 22.

² Там само. С. 23.

³ Там само. С. 14.

⁴ Савицька Н. В. Вікові аспекти композиторської життєтворчості: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора мистецтвознавства : спец. 17.00.03 Музичне мистецтво / Нац. муз. акад. України ім. П. І. Чайковського. Київ, 2010. С. 18.

⁵ Обидва симфонічні твори, як і «Колискова» для скрипки, написані наприкінці Берлінського періоду ще до переїзду до Харкова, однак знаменують значні зміни у жанрових зацікавленнях митця.

⁶ Дослідники часто датують скрипковий концерт роком його прем'єрного виконання (1922), але «Автобіографія» С. Борткевича свідчить, що твір був написаний ще в Харкові [Bortkiewicz S. *Autobiography // Recollections, letters and documents, translated from the German and annotated by B. Thadani*. 3rd ed. Winnipeg; Canada : Cantext publications, 2007., P. 38].

але власноруч знищив переважну більшість з них»¹. До знищених власноруч творів належить і перший опус композитора – фортепіанний концерт *сі мінор*. А отже, творчість митця, який розпочинає серйозно писати у 27 років, можна віднести до біографічного сценарію третього типу (за першою типологічною моделлю Н. Савицької): «відносно пізній дебют – стрімке професійне становлення – збереження високого потенціалу до пізнього віку: Й. Брамс, А. Брукнер, Р. Вагнер, Дж. Верді, М. Лисенко, М. Римський-Корсаков, Р. Штраус»².

Берлін початку ХХ століття – один з найбільших культурних центрів тогочасної Європи та світу. Німеччина переживала небувалий підйом, перш за все економічний і, як наслідок, соціально-культурний. Не дивно, що молодий і перспективний піаніст С. Борткевич обирає саме столицю цієї країни для подальшої творчої діяльності. Абсолютно логічними видаються і жанрові зацікавлення митця як композитора-виконавця. Простежується абсолютне домінування творів для власного інструменту. Період 1904–1913 років містить лише один вокальний цикл (ор. 2, 1904 рік)³ та низку фортепіанних творів (опуси 3–17). У деяких з них виявляється любов автора до типових для початку ХХ століття специфічних назв⁴: «Impressionen» («Враження») ор. 4, «Minuit» («Північ» або «Опівночі») ор. 5, «Six Pensees Lyriques» («Шість ліричних думок») ор. 11, «Aus meiner Kindheit» («З мого дитинства») ор. 14, «Lamentations and Consolations» («Плачі та розради») ор. 17. Серед ранніх творів є і звернення до крупних форм – Соната для фортепіано № 1 ор. 9 (1907 рік) та Концерт для фортепіано з оркестром № 1 ор. 16 (1912 рік), у яких прослідковуються перші авторські експерименти з індивідуальної трактовки сонатної форми. У 1914 році написано «Російські танці» ор. 18 (оркестрова сюїта на п'ять частин) та поему «Отелло» для великого симфонічного оркестру ор. 19, а отже, жанрові зацікавлення поступово розширюються. Показовим є перший зразок звернення до скрипкової музики. Композитор пише навіть не мініатюру, а транскрипцію: фортепіанний етюд № 4 з ор. 15 С. Борткевич переклав як п'єсу для скрипки у супроводі фортепіано і надав їй програмну назву «Berceuse» («Колискова») ⁵.

Після фактичної депортації митця з Німеччини і переїзду до Харкова творча активність композитора спадає. Необхідність утримувати сім'ю в нових, скрутних через війну умовах, музичне життя, що значно поступалося за якістю та інтенсивністю німецькій столиці, не сприяли розквіту композиторського таланту. Однак він виходить на новий рівень музичного мислення, в першу чергу, завдяки активній спів-

¹ Bortkiewicz S. Recollections // Recollections, letters and documents, translated from the German and annotated by V. Thadani. 3rd ed. Winnipeg, Canada : Cantext publications, 2007. P. 20.

² Савицька Н. В. Вікові аспекти композиторської життєтворчості: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора мистецтвознавства : спец. 17.00.03 Музичне мистецтво / Нац. муз. акад. України ім. П. І. Чайковського. Київ, 2010. С. 20.

³ Тут і далі, за можливості, вказується рік написання. Якщо документальних підтверджень такої дати знайти не вдалося, використовується рік прем'єрного виконання або публікації твору.

⁴ О. Шкет пов'язує подібні назви із впливом на композитора французької музичної традиції, однак зазначає, що такий вплив розповсюджується скоріше на загально-художній, аніж на стильовий рівень [Шкет О. Сергій Борткевич та французька культура. Деякі аспекти дослідження // З музично-педагогічного досвіду : збірн. статей. Харківське музичне училище імені Б. М. Лятошинського. Харків : Сага, 2008. Вип. 1. С. 171].

⁵ П'єса, видана у 1914 році, присвячена угорському скрипалю Емілу Тельман'ї (Emil Telmányi, 1892-1988). Імовірно, її поява ініційована творчими контактами С. Борткевича зі скрипалем, документальних підтверджень якої, втім, знайти поки що не вдалося.

праці зі скрипачами Франком Смітом (Frank Smit) і Олександром Могилевським та з віолончелістом Євсеєм Белоусовим. С. Борткевич розширює жанрові обрії, створюючи скрипковий та віолончельний концерти. Тісне спілкування із виконавцями не вперше призводить до появи музичних творів для відповідних інструментів – вокальний цикл ор. 2 написаний у період співпраці з солісткою Берлінської опери Еммою Дестін (Emmy Destinn) та їй же присвячений. Серед фортепіанних мініатюр цього часу – «Маленький мандрівник» ор. 21 і Три п'єси ор. 24¹. Вокальна творчість представлена створеним у Харкові в 1918 році циклом «Сім поезій П. Верлена» ор. 23². Три п'єси для віолончелі з фортепіано ор. 25 – єдиний опус, написаний у Туреччині, кореспондує із харківськими творами композитора.

Криза, викликана скрутним становищем С. Борткевича, вимушеного емігрувати з охопленої революцією та громадянською війною батьківщини, знаменує новий період (1922–1942 роки), який називають «середній» або «австрійський». Використання терміну *зрілий* у цьому випадку менш доречно, оскільки більшість справді *ранніх* творів було знищено автором, а ті, що відносяться до т. зв. «раннього» періоду, хоча й не позбавлені певних характерних рис³, написані у відносно зрілому віці та відзначаються достатньою самостійністю, а отже не дозволяють говорити про протиставлення *зрілого* періоду *ранньому*.

Незважаючи на активну концертну діяльність на теренах Європи (Франція, Голландія, Німеччина, Чехія та ін.), середній період творчості пов'язують у першу чергу з міжвоєнним Віднем. Композиторові вдається уникнути кризових тенденцій тогочасного австрійського суспільства: зростання песимістичних настроїв, елітарних концепцій мистецтва. Музичний Відень періоду між світовими війнами відзначився паралельним існуванням двох діаметрально протилежних концепцій. З одного боку, спостерігається прагнення до продовження і розвитку романтичних та постромантичних ідей, закладених у творчості Г. Малера (Ф. Шрекер, А. фон Цемлінський, В. Кінцль, Е. В. Корнгольд), що, зрештою, призводить до розриву із традицією та виходу на нові горизонти (авангардизм Е. Кшенека, Е. Веллеса, нововіденської школи: А. Шенберг, А. Берг, А. Веберн); з іншого – розвиток різноманітних жанрів популярної музики, що базувався на використанні побутового музикування, бідермаєру та так званої музики «срібної доби» віденської оперети (творчість Ф. Легара, І. Кальмана, З. Фібіха, Е. Ейслера, О. Штрауса). Безумовно, естетичні погляди С. Борткевича виключають його захоплення авангардними напрямками⁴. Що ж стосується пізньоромантичних тенденцій та побутового музикування, можна відзначити вплив обох течій, причому побутове, салонне музикування, просте і невибагливе, набуває особливої принадності в пізній період творчості. Загалом, звернення компози-

---

¹ Bortkiewicz S. Sergei Bortkiewicz zu Hugo van Dalen. Brief. 18. August 1921 [scan-kopie des Handschrift]. Persönliches privates Archiv von Wouter Kalkman (Leiden, Niederlande), 4 Bl.

² Bortkiewicz S. Autobiography // Recollections, letters and documents, translated from the German and annotated by V. Thadani. 3rd ed. Winnipeg, Canada : Cantext publications, 2007. P. 38.

³ «Загострена чутливість, вразливість, нестійкість емоційно-вольової сфери; позірна потреба самоутвердження; відносна несамоствійність художніх рішень як наслідок сильних сфер впливу» [Савицька Н. В. Вікові аспекти композиторської життєтворчості: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора мистецтвознавства : спец. 17.00.03 Музичне мистецтво / Нац. муз. акад. України ім. П. І. Чайковського. Київ, 2010. С. 18].

⁴ Serge Bortkiewicz, sein Leben und seine Werke : Verzeichnis der Verlage D. Rahter, Leipzig; F. Kistner & C. Siegel, Leipzig; Rozsavölgyi & Co., Budapest–Hamburg, 1939. S. 4.

тора першої половини ХХ століття до романтичної естетики було одним із типових явищ, яке О. Соколов трактує як «договорювання романтизму»¹.

Середній² період відзначається найбільшою жанровою різноманітністю та активними пошуками нових рішень. Кульмінацією стала поява у 1932 році опери «Акробати» ор. 50³ (роботу над написанням лібрето якої композитор розпочав ще в 1923 році⁴), а також балету «Тисяча і одна ніч» ор. 37 (1926 рік⁵) і двох симфоній (ор. 52 та ор. 55), манускрипти яких датуються відповідно 1934⁶ та 1936–1937 роками⁷. Серед інших оркестрових творів – «Ноктюрн» ор. 34 (орієнтовно кінець 20-х років ХХ століття), «Увертюра до казкової опери» ор. 53 (1935 рік⁸) та низка оркестрових сюїт: «Австрійська» ор. 51 (1934 рік⁹), «Радісна» ор. 57 (1938 рік¹⁰), «Адрія» (або Югославська)¹¹ ор. 58 (1940 рік¹²).

До фортепіанних творів цього періоду належать цикли мініатюр: Три вальси ор. 27 (1922 рік¹³)¹⁴, 12 етюдів ор. 29 і «З казок Андерсена» ор. 30 (1923 рік¹⁵), «Російські пісні та танці» у чотири руки ор. 31 (1925 рік¹⁶), Десять прелюдій ор. 33

---

¹ Соколов А. С. Введение в музыкальную композицию XX века : учеб. пособие по курсу «Анализ музыкальных произведений» для студ. высш. учеб. заведений. Москва : Гуманитар. изд. центр ВЛАДОС, 2004. С. 10.

² За С. Левкуличем.

³ Партитуру втрачено. Прем'єра у Берліні не відбулася через прихід до влади нацистського режиму А. Гітлера.

⁴ Bortkiewicz S. Sergei Bortkiewicz zu Hugo van Dalen. Brief. 24. Dezember 1923 [scan-kopie des Handschrift]. Persönliches privates Archiv von Wouter Kalkman (Leiden, Niederlande), 2 Bl.

⁵ Müller K. Gesamtverzeichnis der Werke von Sergej Bortkiewicz // Österreichische Nationalbibliothek. Teilnachlass Karl Franz Müller. AC14352378. Maschinschrift, Bl. 2.

⁶ Bortkiewicz S. Sergei Bortkiewicz zu Hugo van Dalen. Brief. 02. Januar 1935 [scan-kopie des Handschrift]. Persönliches privates Archiv von Wouter Kalkman (Leiden, Niederlande), 2 Bl.

⁷ Bortkiewicz S. Sergei Bortkiewicz zu Hugo van Dalen. Brief. 03. Oktober 1936 [scan-kopie des Handschrift]. Persönliches privates Archiv von Wouter Kalkman (Leiden, Niederlande), 2 Bl., а також Bortkiewicz S. Sergei Bortkiewicz zu Hugo van Dalen. Brief. 08. Mai 1937 [scan-kopie des Handschrift]. Persönliches privates Archiv von Wouter Kalkman (Leiden, Niederlande), 2 Bl.

⁸ Bortkiewicz S. Sergei Bortkiewicz zu Hugo van Dalen. Brief. 05. November 1935 [scan-kopie des Handschrift]. Persönliches privates Archiv von Wouter Kalkman (Leiden, Niederlande), 2 Bl.

⁹ Bortkiewicz S. Sergei Bortkiewicz zu Hugo van Dalen. Brief. 10. Februar 1935 [scan-kopie des Handschrift]. Persönliches privates Archiv von Wouter Kalkman (Leiden, Niederlande), 2 Bl.

¹⁰ Bortkiewicz S. Sergei Bortkiewicz zu Hugo van Dalen. Brief. 22. Dezember 1938 [scan-kopie des Handschrift]. Persönliches privates Archiv von Wouter Kalkman (Leiden, Niederlande), 2 Bl.

¹¹ Оркестрова версія сюїти для фортепіано (Див.: Bortkiewicz S. Sergei Bortkiewicz zu Hugo van Dalen. Brief. 27. Oktober 1940 [scan-kopie des Handschrift]. Persönliches privates Archiv von Wouter Kalkman (Leiden, Niederlande), 2 Bl.).

¹² Bortkiewicz S. Sergei Bortkiewicz zu Hugo van Dalen. Brief. 14. Januar 1940 [scan-kopie des Handschrift]. Persönliches privates Archiv von Wouter Kalkman (Leiden, Niederlande), 2 Bl.

¹³ Müller K. Gesamtverzeichnis der Werke von Sergej Bortkiewicz // Österreichische Nationalbibliothek. Teilnachlass Karl Franz Müller. AC14352378. Maschinschrift, Bl. 2.

¹⁴ Можливо написані ще до еміграції.

¹⁵ Bortkiewicz S. Sergei Bortkiewicz zu Hugo van Dalen. Brief. 24. Juni 1923 [scan-kopie des Handschrift]. Persönliches privates Archiv von Wouter Kalkman (Leiden, Niederlande), 2 Bl.

¹⁶ Müller K. Gesamtverzeichnis der Werke von Sergej Bortkiewicz // Österreichische Nationalbibliothek. Teilnachlass Karl Franz Müller. AC14352378. Maschinschrift, Bl. 2.

(1925 рік¹), «Роман» ор. 35 (1928 рік²), Сім прелюдій ор. 40 (1929 рік³), шість п'єс «У такті на три четверті» (Im $\frac{3}{4}$ Takt) ор. 48 (1932 рік⁴), Дві п'єси ор. 49 (1931 рік⁵), «Маріонетки» ор. 54 (1937 рік⁶), фортепіанна версія «Югославської сюїти» ор. 58 та «Lyrica nova» ор. 59 (1940 рік⁷), «Miscellana»⁸ ор. 61 (1941 рік⁹). Варто відзначити цикл з 14 п'єс «Дитинство» за Л. Толстим, ор. 39, написаних у 1930 році¹⁰. Автор робить дві транскрипції: спочатку для фортепіано в супроводі струнного квартету, а згодом шість п'єс для струнного оркестру. У 1932 році композитор створює перекладення свого ор. 25 – для віолончелі у супроводі оркестру¹¹. В окремі опуси виділено дві більш масштабні п'єси для фортепіано – «Балада» ор. 42 (1929 рік¹²) та «Елегія» ор. 46 (1931 рік¹³), які за розмірами наближаються до творів крупної форми. Серед повноцінних творів для фортепіано крупної форми – концерт № 2 (для лівої руки) ор. 28 (1923 рік¹⁴), одночастинний концерт № 3 ор. 32 «Per aspera ad astra»¹⁵ (1925 рік¹⁶), «Російська рапсодія» для фортепіано з оркестром ор. 45 (1930 рік¹⁷) та Друга фортепіанна соната ор. 60 (1942 рік¹⁸).

¹ Bortkiewicz S. Sergei Bortkiewicz zu Hugo van Dalen. Brief. 03. Dezember 1925 [scan-kopie des Handschrift]. Persönliches privates Archiv von Wouter Kalkman (Leiden, Niederlande), 2 Bl.

² Müller K. Gesamtverzeichnis der Werke von Sergej Bortkiewicz // Österreichische Nationalbibliothek. Teilnachlass Karl Franz Müller. AC14352378. Maschinschrift, Bl. 2.

³ Bortkiewicz S. Sergei Bortkiewicz zu Hugo van Dalen. Brief. 13. August 1929 [scan-kopie des Handschrift]. Persönliches privates Archiv von Wouter Kalkman (Leiden, Niederlande), 2 Bl.

⁴ Bortkiewicz S. Sergei Bortkiewicz zu Hugo van Dalen. Brief. 25. Februar 1932 [scan-kopie des Handschrift]. Persönliches privates Archiv von Wouter Kalkman (Leiden, Niederlande), 4 Bl.

⁵ Bortkiewicz S. Sergei Bortkiewicz zu Hugo van Dalen. Brief. 28. Juli 1931 [scan-kopie des Handschrift]. Persönliches privates Archiv von Wouter Kalkman (Leiden, Niederlande), 3 Bl.

⁶ Bortkiewicz S. Sergei Bortkiewicz zu Hugo van Dalen. Brief. 28. Juli 1937 [scan-kopie des Handschrift]. Persönliches privates Archiv von Wouter Kalkman (Leiden, Niederlande), 2 Bl.

⁷ Bortkiewicz S. Sergei Bortkiewicz zu Hugo van Dalen. Brief. 07. März 1940 [scan-kopie des Handschrift]. Persönliches privates Archiv von Wouter Kalkman (Leiden, Niederlande), 2 Bl.

⁸ Інша назва – «Fantasiestücke».

⁹ Bortkiewicz S. Sergei Bortkiewicz zu Hugo van Dalen. Brief. 13. Januar 1942 [scan-kopie des Handschrift]. Persönliches privates Archiv von Wouter Kalkman (Leiden, Niederlande), 2 Bl.

¹⁰ Bortkiewicz S. Sergei Bortkiewicz zu Hugo van Dalen. Brief. 14. Februar 1930 [scan-kopie des Handschrift]. Persönliches privates Archiv von Wouter Kalkman (Leiden, Niederlande), 2 Bl.

¹¹ Bortkiewicz S. Sergei Bortkiewicz zu Hugo van Dalen. Brief. 25. Februar 1932 [scan-kopie des Handschrift]. Persönliches privates Archiv von Wouter Kalkman (Leiden, Niederlande), 4 Bl.

¹² Bortkiewicz S. Sergei Bortkiewicz zu Hugo van Dalen. Brief. 13. August 1929 [scan-kopie des Handschrift]. Persönliches privates Archiv von Wouter Kalkman (Leiden, Niederlande), 2 Bl.

¹³ Bortkiewicz S. Sergei Bortkiewicz zu Hugo van Dalen. Brief. 28. Juli 1931 [scan-kopie des Handschrift]. Persönliches privates Archiv von Wouter Kalkman (Leiden, Niederlande), 3 Bl.

¹⁴ Bortkiewicz S. *Autobiography // Recollections, letters and documents*, translated from the German and annotated by B. Thadani. 3rd ed. Winnipeg, Canada : Ccontext publications, 2007. P. 40.

¹⁵ Прослідковується типова для пізньоромантичної доби тенденція до перегляду форми класичного концерту, програмності.

¹⁶ Bortkiewicz S. Sergei Bortkiewicz zu Hugo van Dalen. Brief. 26. Februar 1925 [scan-kopie des Handschrift]. Persönliches privates Archiv von Wouter Kalkman (Leiden, Niederlande), 2 Bl.

¹⁷ Bortkiewicz S. Sergei Bortkiewicz zu Hugo van Dalen. Brief. 17. Juni 1930 [scan-kopie des Handschrift]. Persönliches privates Archiv von Wouter Kalkman (Leiden, Niederlande), 2 Bl.

¹⁸ Bortkiewicz S. Sergei Bortkiewicz zu Hugo van Dalen. Brief. 14. Oktober 1942 [scan-kopie des Handschrift]. Persönliches privates Archiv von Wouter Kalkman (Leiden, Niederlande), 2 Bl.

До середнього періоду відносять також вокальні цикли – «Пісні Гафіза» ор. 43 (1932 рік), «Російська поезія» (у перекладі німецькою мовою) ор. 47 (1932 рік) та «У парку» ор. 56 (орієнтовно кінець 30-х років ХХ століття). До музики для струнних інструментів середнього періоду, крім уже зазначеної транскрипції «Дитинства», належать соната для скрипки та фортепіано ор. 26 (1922 рік¹), соната для віолончелі та фортепіано ор. 36 (1924 рік), тріо для фортепіано, скрипки та віолончелі ор. 38 (1927 рік²), а також сюїта для віолончелі соло ор. 41 (1931 рік³). Варто згадати і про існування транскрипції для віолончелі фортепіанної «Елегії» ор. 46 і перекладення двох із шести (№ 2 та № 5) п'єс «У такті на три четверті» для скрипки в супроводі фортепіано⁴ (1935 рік⁵). Очевидним жанровим експериментом виступає Ліричне ін-термецо для скрипки з оркестром «Весна і пробудження Фавна» ор. 44 (1932 рік⁶). На жаль, цей твір лишається, фактично, поза увагою через відсутність нотного тексту.

Як бачимо, спостерігається певна тенденція: переважання фортепіанних та камерно-інструментальних творів до 1934 року та помітний оркестровий пік активності у період 1934–1939 років (після повернення композитора з Берліна у Відень).

До творів пізнього періоду (від 1943 року) належить низка фортепіанних п'єс – Три мазурки ор. 64, Чотири п'єси ор. 65, Шість прелюдій ор. 66 (1946 рік⁷), «Пригоди Тома Сойєра» ор. 68 та останній фортепіанний цикл композитора «П'ять жіночих ескізів» ор. 70. Однією з основних рис пізнього періоду творчості С. Борткевича є активізація вокальних жанрів. За останніх сім років виходить більше опусів для голосу, аніж за все попереднє життя (сім з дванадцяти). Серед них можна відзначити цикл «Sternflug des Herzens» («Зоряний політ серця») ор. 62 (1944 рік⁸), Три пісні на тексти А. Шопенгауєра ор. 69 та Три мелодрами ор. 71. Деяко неочікуваним, але цілком зрозумілим є звернення до оркестрового жанру: «Олімпійське скерцо» (1948 рік⁹) для симфонічного оркестру композитор надіслав до Лондону для виконання на тогорічній Олімпіаді. Окремим явищем цього періоду творчості є Чотири п'єси¹⁰ для скрипки з фортепіано ор. 63 (1946 рік¹¹). Вперше це самостійні мініатюри для скрипки, а не транскрипції.

¹ Müller K. Gesamtverzeichnis der Werke von Sergej Bortkiewicz // Österreichische Nationalbibliothek. Teilnachlass Karl Franz Müller. AC14352378. Maschinschrift, Bl. 2.

² Bortkiewicz S. Sergei Bortkiewicz zu Hugo van Dalen. Brief. 03. Oktober 1927 [scan-kopie des Handschrift]. Persönliches privates Archiv von Wouter Kalkman (Leiden, Niederlande), 2 Bl.

³ Müller K. Gesamtverzeichnis der Werke von Sergej Bortkiewicz // Österreichische Nationalbibliothek. Teilnachlass Karl Franz Müller. AC14352378. Maschinschrift, Bl. 2.

⁴ Присвячено австрійському скрипалеві та композитору Яро Шміду (Jaro Schmied, 1906–2006).

⁵ Bortkiewicz S. Sergei Bortkiewicz zu Hugo van Dalen. Brief. 07. Januar 1936 [scan-kopie des Handschrift]. Persönliches privates Archiv von Wouter Kalkman (Leiden, Niederlande), 2 Bl.

⁶ Bortkiewicz S. Sergei Bortkiewicz zu Hugo van Dalen. Brief. 25. Februar 1932 [scan-kopie des Handschrift]. Persönliches privates Archiv von Wouter Kalkman (Leiden, Niederlande), 4 Bl.

⁷ Bortkiewicz S. Sergei Bortkiewicz zu Hugo van Dalen. Brief. 21. Oktober 1946 [scan-kopie des Handschrift]. Persönliches privates Archiv von Wouter Kalkman (Leiden, Niederlande), 4 Bl.

⁸ Müller K. Gesamtverzeichnis der Werke von Sergej Bortkiewicz // Österreichische Nationalbibliothek. Teilnachlass Karl Franz Müller. AC14352378. Maschinschrift, Bl. 3.

⁹ Bortkiewicz S. Sergei Bortkiewicz zu Hugo van Dalen. Brief. 03. April 1948 [scan-kopie des Handschrift]. Persönliches privates Archiv von Wouter Kalkman (Leiden, Niederlande), 2 Bl.

¹⁰ Іноді опус називають «Сюїта».

¹¹ Bortkiewicz S. Sergei Bortkiewicz zu Hugo van Dalen. Brief. 21. Oktober 1946 [scan-kopie des Handschrift]. Persönliches privates Archiv von Wouter Kalkman (Leiden, Niederlande), 4 Bl.

Час створення кількох вокальних та фортепіанних творів, а також прелюдії для віолончелі¹ наразі залишається не встановленим. Загалом вони кардинально не змінюють картини жанрових зацікавлень композитора.

Наукові результати. Враховуючи фактори соціокультурного оточення і його впливу на композитора, важливі історико-політичні події, стадії внутрішнього розвитку та кризи, спричинені психологією особистості, особливості музичної мови та динаміку жанрових зацікавлень, формується наступна комплексна універсальна періодизація творчості С. Борткевича:

1. Ранній період, 1904–1922 роки (відносно проста музична мова та фактура, незначна жанрова варіативність):

1.1. Перший етап, 1904–1913 роки (повне домінування фортепіанної музики, вплив мистецького середовища Берліна).

1.2. Другий етап, 1914–1922 роки (розширення кола жанрових та інструментальних зацікавлень при збереженні музичного мислення, характерного для раннього етапу. Вплив українського мистецького середовища – Харків та Крим).

2. Середній період, 1922–1942 роки (ускладнення музичної мови, більш активне звернення до крупних форм, кульмінацією чого стала поява опери та двох симфоній. Настає після «кризи середнього віку», а також подій Першої світової війни і революції в Російській імперії, після переїзду до Австрії):

2.1. Перший етап, 1922–1934 роки (домінування камерної музики та творів для сольного інструменту з оркестром).

2.2. Другий етап, 1934–1942 роки (після повернення з Берліну до Відня: пік активності оркестрових жанрів).

3. Пізній період, 1943–1952 роки (зниження творчої активності, відмова від масштабних жанрів, ретроспективні моменти творчості: автоцитати, власний поетичний текст у вокальному номері. Настає після Другої світової війни та під впливом «кризи старості»).

Висновки. Сформована універсальна схема періодизації творчості С. Борткевича враховує внутрішні й зовнішні чинники класифікації та може слугувати основою для дослідження будь-яких аспектів композиторської діяльності митця. У той же час ситуація зі спадщиною С. Борткевича досить складна і заплутана. У різних джерелах наявні серйозні розбіжності щодо датування окремих творів, значну частину нотних матеріалів не віднайдено до сьогоднішнього дня. До того ж музику митця вивчали в основному поодинокі пошуковці, що ускладнювало та затримувало процес напрацювання та усталення комплексу об'єктивних науково обґрунтованих поглядів як на весь об'єм творчості, так і на його аналіз та періодизацію відповідно. Враховуючи зростання інтересу до постаті С. Борткевича, можна сподіватися на покращення ситуації в майбутньому, ґрунтовне опрацювання усього (доступного) нотного архіву, виведення відповідних закономірностей та уточнення запропонованої систематизації творчої спадщини композитора.

Стаття надійшла до редакції 19.09.2019 року.

---

¹ Всі перераховані композиції без опусного номеру.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ І ДЖЕРЕЛ

1. Гущина Е. А. О периодизации истории музыки // Вестник СПб гос. ун-та культуры и искусств : науч. журнал. Санкт-Петербург, Российская Федерация, 2013. № 3 (16). С. 55–58.
2. Левкулич Е. А. Трактовка фортепианних сонат Сергея Борткевича в контексте жизни и творчества композитора : дипломная работа... магистра музыкального искусства : спец. 17.00.03 / Нац. муз. акад. України ім. П. І. Чайковського. Київ, 2015. 75 с.
3. Резник А. Л. Творческий путь и фортепианное наследие С. Э. Борткевича : дис. ... канд. искусствоведения : спец. 17.00.02 Музыкальное искусство / Нижегородская гос. консерватория им. М. И. Глинки. Нижний Новгород, Российская Федерация, 2017. 241 с.
4. Савицька Н. В. Вікові аспекти композиторської життєтворчості: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора мистецтвознавства : спец. 17.00.03 Музичне мистецтво / Нац. муз. акад. України ім. П. І. Чайковського. Київ, 2010. 36 с.
5. Соколов А. С. Введение в музыкальную композицию XX века : учеб. пособие по курсу «Анализ музыкальных произведений» для студ. высш. учеб. заведений. Москва: Гуманитар. изд. центр ВЛАДОС, 2004. 231 с.
6. Чередниченко О. В. Фортепианное творчество С. Борткевича в свете классикоромантической традиции : автореф. дис. ... канд. искусствоведения : 17.00.03 Музыкальное искусство / Харьковский гос. ун-т искусств имени И. П. Котляревского. Харьков, 2008. 23 с.
7. Шкет О. Сергій Борткевич та французька культура. Деякі аспекти дослідження // З музично-педагогічного досвіду : збірн. статей. Харківське музичне училище імені Б. М. Лятошинського. Харків : Сага, 2008. Вип. 1. С. 165-171.
8. Bortkiewicz S. *Autobiography // Recollections, letters and documents, translated from the German and annotated by B. Thadani*. 3rd ed. Winnipeg; Canada : Cantext publications, 2007. pp. 36-40.
9. Bortkiewicz S. *Erinnerungen // Musik des Ostens in 6 B. Kassel, Deutschland: Bärenreiter Verlag, 1971. Band 6. S. 136-169.*
10. Bortkiewicz S. *Recollections // Recollections, letters and documents, translated from the German and annotated by B. Thadani*. 3rd ed. Winnipeg, Canada : Cantext publications, 2007. pp. 1-35.
11. Bortkiewicz S. *Sergei Bortkiewicz zu Hugo van Dalen. Brief. 02. Januar 1935 [scan-kopie des Handschrift]. Persönliches privates Archiv von Wouter Kalkman (Leiden, Niederlande), 2 Bl.*
12. Bortkiewicz S. *Sergei Bortkiewicz zu Hugo van Dalen. Brief. 03. April 1948 [scan-kopie des Handschrift]. Persönliches privates Archiv von Wouter Kalkman (Leiden, Niederlande), 2 Bl.*
13. Bortkiewicz S. *Sergei Bortkiewicz zu Hugo van Dalen. Brief. 03. Dezember 1925 [scan-kopie des Handschrift]. Persönliches privates Archiv von Wouter Kalkman (Leiden, Niederlande), 2 Bl.*
14. Bortkiewicz S. *Sergei Bortkiewicz zu Hugo van Dalen. Brief. 03. Oktober 1936 [scan-kopie des Handschrift]. Persönliches privates Archiv von Wouter Kalkman (Leiden, Niederlande), 2 Bl.*
15. Bortkiewicz S. *Sergei Bortkiewicz zu Hugo van Dalen. Brief. 03. Oktober 1927 [scan-kopie des Handschrift]. Persönliches privates Archiv von Wouter Kalkman (Leiden, Niederlande), 2 Bl.*
16. Bortkiewicz S. *Sergei Bortkiewicz zu Hugo van Dalen. Brief. 05. November 1935 [scan-kopie des Handschrift]. Persönliches privates Archiv von Wouter Kalkman (Leiden, Niederlande), 2 Bl.*
17. Bortkiewicz S. *Sergei Bortkiewicz zu Hugo van Dalen. Brief. 07. Januar 1936 [scan-kopie des Handschrift]. Persönliches privates Archiv von Wouter Kalkman (Leiden, Niederlande), 2 Bl.*
18. Bortkiewicz S. *Sergei Bortkiewicz zu Hugo van Dalen. Brief. 07. März 1940 [scan-kopie des Handschrift]. Persönliches privates Archiv von Wouter Kalkman (Leiden, Niederlande), 2 Bl.*

19. Bortkiewicz S. Sergei Bortkiewicz zu Hugo van Dalen. Brief. 08. Mai 1937 [scan-kopie des Handschrift]. Persönliches privates Archiv von Wouter Kalkman (Leiden, Niederlande), 2 Bl.
20. Bortkiewicz S. Sergei Bortkiewicz zu Hugo van Dalen. Brief. 10. Februar 1935 [scan-kopie des Handschrift]. Persönliches privates Archiv von Wouter Kalkman (Leiden, Niederlande), 2 Bl.
21. Bortkiewicz S. Sergei Bortkiewicz zu Hugo van Dalen. Brief. 13. August 1929 [scan-kopie des Handschrift]. Persönliches privates Archiv von Wouter Kalkman (Leiden, Niederlande), 2 Bl.
22. Bortkiewicz S. Sergei Bortkiewicz zu Hugo van Dalen. Brief. 13. Januar 1942 [scan-kopie des Handschrift]. Persönliches privates Archiv von Wouter Kalkman (Leiden, Niederlande), 2 Bl.
23. Bortkiewicz S. Sergei Bortkiewicz zu Hugo van Dalen. Brief. 14. Februar 1930 [scan-kopie des Handschrift]. Persönliches privates Archiv von Wouter Kalkman (Leiden, Niederlande), 2 Bl.
24. Bortkiewicz S. Sergei Bortkiewicz zu Hugo van Dalen. Brief. 14. Januar 1940 [scan-kopie des Handschrift]. Persönliches privates Archiv von Wouter Kalkman (Leiden, Niederlande), 2 Bl.
25. Bortkiewicz S. Sergei Bortkiewicz zu Hugo van Dalen. Brief. 14. Oktober 1942 [scan-kopie des Handschrift]. Persönliches privates Archiv von Wouter Kalkman (Leiden, Niederlande), 2 Bl.
26. Bortkiewicz S. Sergei Bortkiewicz zu Hugo van Dalen. Brief. 17. Juni 1930 [scan-kopie des Handschrift]. Persönliches privates Archiv von Wouter Kalkman (Leiden, Niederlande), 2 Bl.
27. Bortkiewicz S. Sergei Bortkiewicz zu Hugo van Dalen. Brief. 18. August 1921 [scan-kopie des Handschrift]. Persönliches privates Archiv von Wouter Kalkman (Leiden, Niederlande), 4 Bl.
28. Bortkiewicz S. Sergei Bortkiewicz zu Hugo van Dalen. Brief. 21. November 1934 [scan-kopie des Handschrift]. Persönliches privates Archiv von Wouter Kalkman (Leiden, Niederlande), 2 Bl.
29. Bortkiewicz S. Sergei Bortkiewicz zu Hugo van Dalen. Brief. 21. Oktober 1946 [scan-kopie des Handschrift]. Persönliches privates Archiv von Wouter Kalkman (Leiden, Niederlande), 4 Bl.
30. Bortkiewicz S. Sergei Bortkiewicz zu Hugo van Dalen. Brief. 22. Dezember 1938 [scan-kopie des Handschrift]. Persönliches privates Archiv von Wouter Kalkman (Leiden, Niederlande), 2 Bl.
31. Bortkiewicz S. Sergei Bortkiewicz zu Hugo van Dalen. Brief. 22. Mai 1922 [scan-kopie des Handschrift]. Persönliches privates Archiv von Wouter Kalkman (Leiden, Niederlande), 2 Bl.
32. Bortkiewicz S. Sergei Bortkiewicz zu Hugo van Dalen. Brief. 24. Dezember 1923 [scan-kopie des Handschrift]. Persönliches privates Archiv von Wouter Kalkman (Leiden, Niederlande), 2 Bl.
33. Bortkiewicz S. Sergei Bortkiewicz zu Hugo van Dalen. Brief. 24. Juni 1923 [scan-kopie des Handschrift]. Persönliches privates Archiv von Wouter Kalkman (Leiden, Niederlande), 2 Bl.
34. Bortkiewicz S. Sergei Bortkiewicz zu Hugo van Dalen. Brief. 25. Februar 1932 [scan-kopie des Handschrift]. Persönliches privates Archiv von Wouter Kalkman (Leiden, Niederlande), 4 Bl.
35. Bortkiewicz S. Sergei Bortkiewicz zu Hugo van Dalen. Brief. 26. Februar 1925 [scan-kopie des Handschrift]. Persönliches privates Archiv von Wouter Kalkman (Leiden, Niederlande), 2 Bl.
36. Bortkiewicz S. Sergei Bortkiewicz zu Hugo van Dalen. Brief. 27. Oktober 1940 [scan-kopie des Handschrift]. Persönliches privates Archiv von Wouter Kalkman (Leiden, Niederlande), 2 Bl.
37. Bortkiewicz S. Sergei Bortkiewicz zu Hugo van Dalen. Brief. 28. Juli 1931 [scan-kopie des Handschrift]. Persönliches privates Archiv von Wouter Kalkman (Leiden, Niederlande), 3 Bl.
38. Bortkiewicz S. Sergei Bortkiewicz zu Hugo van Dalen. Brief. 28. Juli 1937 [scan-kopie des Handschrift]. Persönliches privates Archiv von Wouter Kalkman (Leiden, Niederlande), 2 Bl.
39. Kalkman W. en Trapman K. Sergej Bortkiewicz (1877–1952). Beschouwingen over zijn vriendschap met de Nederlandse pianisten Hugo van Dalen en Helene Mulholland en zijn betekenis voor de pianomuziek // Piano Bulletin. Schiedam, Nederland : EPTA, 2002. № 2 (56). pp. 3–39.
40. Kalkman W. Sergei Bortkiewicz: his life and music. URL : www.sergeibortkiewicz.com (accessed 11.02.2019).
41. Müller K. Gesamtverzeichnis der Werke von Sergej Bortkiewicz // Österreichische Nationalbibliothek. Teilnachlass Karl Franz Müller. AC14352378. Maschinschrift, 3 Bl.

42. Serge Bortkiewicz, sein Leben und seine Werke : Verzeichnis der Verlage D. Rahter, Leipzig; F. Kistner & C. Siegel, Leipzig; Rozsavölgyi & Co., Budapest–Hamburg, 1939. 4 p.

REFERENCES

1. Guschina, E. A. (2013). On Periodization of the History of Music [O periodizacii istorii muzyki]. *Herald of St. Petersburg State University of Culture and Arts [Vestnik SPb gos. universiteta kul'tury i iskusstv]*. St. Petersburg, Russia, Vol. 3 (16), pp. 55–58 [in Russian].
2. Levkulich, E. A. (2015). Interpretation of Piano Sonatas by Sergei Bortkiewicz in the Context of the Composer's Life and Work [Traktovka fortepiannyh sonat Sergeja Bortkevicha v kontekste zhizni i tvorchestva kompozitora]. *Graduate work ... Master of Musical Arts*, Tchaikovsky National Music Academy of Ukraine, Kyiv, 75 p. [in Russian].
3. Reznik, A. L. (2017). Creative path and Piano Heritage of S. E. Bortkiewicz [Tvorcheskij put' i fortepiannoje nasledie S. Je. Bortkevicha]. *PhD diss. (music art)*. Glinka Nizhny Novgorod State Conservatoire. Nizhny Novgorod, Russia, 241 p. [in Russian].
4. Savytska, N. V. (2010). The Age-old Aspects of Composer's Life-Creativity [Vikovi aspekty kompozytorskoj zhyttietvorchosti]. *Doctoral diss. (music art)*. Tchaikovsky National Music Academy of Ukraine, Kyiv, 36 p. [in Ukrainian].
5. Sokolov, A. S. (2004). Introduction to the Musical Composition of the Twentieth Century [Vvedenie v muzykal'nuju kompoziciju XX veka]. Moscow, VLADOS, 231 p. [in Russian].
6. Cherednichenko, O. V. (2008). Piano Creativity of Sergei Bortkiewicz in the Light of Classical-Romantic Tradition [Fortepiannoje tvorcestvo S. Bortkevicha v svete klassiko-romanticheskoi tradicii]. *PhD diss. (music art)*. Kharkiv National Kotliarevsky University of Arts, Kharkiv, 297 p. [in Russian].
7. Shket, O (2008). Sergei Bortkiewicz and French Culture. Some Aspects of the Study [Serhii Bortkevych ta frantsuzka kultura. Deiaki aspekty doslidzhennia]. *From Musical and Pedagogical Experience [Z muzychno-pedahohichnoho dosvidu]*: Journal of Kharkiv Liatoshynsky Music College, Vol. 1, pp. 165-171 [in Ukrainian].
8. Bortkiewicz, S. (2007). *Autobiography. Recollections, letters and documents, translated from the German and annotated by B. Thadani*. 3rd ed. Winnipeg; Canada : Cantext publications, pp. 36-40 [in English].
9. Bortkiewicz, S. (1971). Recollections [Erinnerungen]. *Music of the East [Musik des Ostens] in 6 vol.*, Kassel, Germany: Bärenreiter Verlag, Vol. 6, pp. 136-169 [in German].
10. Bortkiewicz, S. (2007). Recollections. *Recollections, letters and documents, translated from the German and annotated by B. Thadani*. 3rd ed. Winnipeg; Canada : Cantext publications, pp. 1-35 [in English].
11. Bortkiewicz, S. (1935). Sergei Bortkiewicz to Hugo van Dalen, January, 02, Letter [scan-copy of manuscript]. Personal private archive of Wouter Kalkman. Leiden, Netherlands, 2 p. [in German].
12. Bortkiewicz, S. (1948). Sergei Bortkiewicz to Hugo van Dalen, April, 03, Letter [scan-copy of manuscript]. Personal private archive of Wouter Kalkman. Leiden, Netherlands, 2 p. [in German].
13. Bortkiewicz, S. (1925). Sergei Bortkiewicz to Hugo van Dalen, December, 03, Letter [scan-copy of manuscript]. Personal private archive of Wouter Kalkman. Leiden, Netherlands, 2 p. [in German].
14. Bortkiewicz, S. (1936). Sergei Bortkiewicz to Hugo van Dalen, October, 03, Letter [scan-copy of manuscript]. Personal private archive of Wouter Kalkman. Leiden, Netherlands, 2 p. [in German].
15. Bortkiewicz, S. (1927). Sergei Bortkiewicz to Hugo van Dalen, October, 03, Letter [scan-copy of manuscript]. Personal private archive of Wouter Kalkman. Leiden, Netherlands, 2 p. [in German].

16. Bortkiewicz, S. (1935). Sergei Bortkiewicz to Hugo van Dalen, November, 05, Letter [scan-copy of manuscript]. Personal private archive of Wouter Kalkman. Leiden, Netherlands, 2 p. [in German].
17. Bortkiewicz, S. (1936). Sergei Bortkiewicz to Hugo van Dalen, January, 07, Letter [scan-copy of manuscript]. Personal private archive of Wouter Kalkman. Leiden, Netherlands, 2 p. [in German].
18. Bortkiewicz, S. (1940). Sergei Bortkiewicz to Hugo van Dalen, March, 07, Letter [scan-copy of manuscript]. Personal private archive of Wouter Kalkman. Leiden, Netherlands, 2 p. [in German].
19. Bortkiewicz, S. (1937). Sergei Bortkiewicz to Hugo van Dalen, May, 08, Letter [scan-copy of manuscript]. Personal private archive of Wouter Kalkman. Leiden, Netherlands, 2 p. [in German].
20. Bortkiewicz, S. (1935). Sergei Bortkiewicz to Hugo van Dalen, February, 10, Letter [scan-copy of manuscript]. Personal private archive of Wouter Kalkman. Leiden, Netherlands, 2 p. [in German].
21. Bortkiewicz, S. (1929). *Sergei Bortkiewicz to Hugo van Dalen*, August, 13, Letter [scan-copy of manuscript]. Personal private archive of Wouter Kalkman. Leiden, Netherlands, 2 p. [in German].
22. Bortkiewicz, S. (1942). Sergei Bortkiewicz to Hugo van Dalen, January, 13, Letter [scan-copy of manuscript]. Personal private archive of Wouter Kalkman. Leiden, Netherlands, 2 p. [in German].
23. Bortkiewicz, S. (1930). Sergei Bortkiewicz to Hugo van Dalen, February, 14, Letter [scan-copy of manuscript]. Personal private archive of Wouter Kalkman. Leiden, Netherlands, 2 p. [in German].
24. Bortkiewicz, S. (1940). Sergei Bortkiewicz to Hugo van Dalen, January, 14, Letter [scan-copy of manuscript]. Personal private archive of Wouter Kalkman. Leiden, Netherlands, 2 p. [in German].
25. Bortkiewicz, S. (1942). Sergei Bortkiewicz to Hugo van Dalen, October, 14, Letter [scan-copy of manuscript]. Personal private archive of Wouter Kalkman. Leiden, Netherlands, 2 p. [in German].
26. Bortkiewicz, S. (1930). Sergei Bortkiewicz to Hugo van Dalen, June, 17, Letter [scan-copy of manuscript]. Personal private archive of Wouter Kalkman. Leiden, Netherlands, 2 p. [in German].
27. Bortkiewicz, S. (1921). Sergei Bortkiewicz to Hugo van Dalen, August, 18, Letter [scan-copy of manuscript]. Personal private archive of Wouter Kalkman. Leiden, Netherlands, 4 p. [in German].
28. Bortkiewicz, S. (1934). Sergei Bortkiewicz to Hugo van Dalen, November, 21, Letter [scan-copy of manuscript]. Personal private archive of Wouter Kalkman. Leiden, Netherlands, 2 p. [in German].
29. Bortkiewicz, S. (1946). Sergei Bortkiewicz to Hugo van Dalen, October, 21, Letter [scan-copy of manuscript]. Personal private archive of Wouter Kalkman. Leiden, Netherlands, 4 p. [in German].
30. Bortkiewicz, S. (1938). Sergei Bortkiewicz to Hugo van Dalen, December, 22, Letter [scan-copy of manuscript]. Personal private archive of Wouter Kalkman. Leiden, Netherlands, 2 p. [in German].
31. Bortkiewicz, S. (1922). Sergei Bortkiewicz to Hugo van Dalen, May, 22, Letter [scan-copy of manuscript]. Personal private archive of Wouter Kalkman. Leiden, Netherlands, 2 p. [in German].
32. Bortkiewicz, S. (1923). Sergei Bortkiewicz to Hugo van Dalen, December, 24, Letter [scan-copy of manuscript]. Personal private archive of Wouter Kalkman. Leiden, Netherlands, 2 p. [in German].
33. Bortkiewicz, S. (1923). Sergei Bortkiewicz to Hugo van Dalen, June, 24, Letter [scan-copy of manuscript]. Personal private archive of Wouter Kalkman. Leiden, Netherlands, 2 p. [in German].
34. Bortkiewicz, S. (1932). Sergei Bortkiewicz to Hugo van Dalen, February, 25, Letter [scan-copy of manuscript]. Personal private archive of Wouter Kalkman. Leiden, Netherlands, 4 p. [in German].
35. Bortkiewicz, S. (1925). Sergei Bortkiewicz to Hugo van Dalen, February, 26, Letter [scan-copy of manuscript]. Personal private archive of Wouter Kalkman. Leiden, Netherlands, 2 p. [in German].
36. Bortkiewicz, S. (1940). Sergei Bortkiewicz to Hugo van Dalen, October, 27, Letter [scan-copy of manuscript]. Personal private archive of Wouter Kalkman. Leiden, Netherlands, 2 p. [in German].
37. Bortkiewicz, S. (1931). Sergei Bortkiewicz to Hugo van Dalen, July, 28, Letter [scan-copy of manuscript]. Personal private archive of Wouter Kalkman. Leiden, Netherlands, 3 p. [in German].
38. Bortkiewicz, S. (1937). Sergei Bortkiewicz to Hugo van Dalen, July, 28, Letter [scan-copy of manuscript]. Personal private archive of Wouter Kalkman. Leiden, Netherlands, 2 p. [in German].

39.Kalkman, W and Trapman, K. (2002). Sergei Bortkiewicz (1877-1952). Considerations about his friendship with the Dutch pianists Hugo van Dalen and Helene Mulholland and his significance for piano music [Sergej Bortkiewicz (1877–1952). Beschouwingen over zijn vriendschap met de Nederlandse pianisten Hugo van Dalen en Helene Mulholland en zijn betekenis voor de pianomuziek]. *Piano Bulletin*. Schiedam, Netherland : EPTA, Vol. 2, P. 3-39 [in Dutch].

40.Kalkman, W. (n. d.). Sergei Bortkiewicz: his life and music. Available at : www.sergeibortkiewicz.com (accessed 11 Febr. 2019) [in English].

41.Muller, K. (n. d.). Complete List of Works by Sergei Bortkiewicz [Gesamtverzeichnis der Werke von Sergej Bortkiewicz]. Austrian National Library. Partial Estate Karl Franz Muller, AC14352378, 3 p. [in German].

42.*Sergei Bortkiewicz, his Life and his Works* (1939) [*Serge Bortkiewicz, sein Leben und seine Werke*]. List of D. Rahter, Leipzig; F. Kistner & C. Siegel, Leipzig; Rozsavölgyi & Co., Budapest–Hamburg Publishing Houses, 4 p. [in German].

TEMUR YAKUBOV

Temur Yakubov, postgraduate student of the National Tchaikovsky Music Academy of Ukraine.

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-5316-8099>

CONCEPTS OF PERIODIZATION OF MUSIC BY SERGEI BORTKIEWICZ: HISTORIOGRAPHY AND NEW APPROACH

Relevance. Despite growing interest in the music of Sergei Bortkiewicz since the beginning of the XXI century, a single, complex and universal system for the periodization of his work has not yet been developed. The systems used today are based either on biographical information (place of residence of the composer) – Berlin, Kharkiv, etc., or on the assessment of changes in the musical language in the early, middle and late periods of creative activity. At the same time, factors of age-related psychological changes and genre dynamics of creativity are not taken into account.

The purpose of the research is the formation of the universal system of periodization of Bortkiewicz's creativity, which will take into account the whole complex of necessary criteria. **The methodology** is based on the classification method (dividing the works of the composer according to the criteria defined for periodization) using analytical (research of the works of the composer on the subject of classification criteria), comparative (comparison of works with their subsequent grouping), as well as historical and source study methods (allows to specify the time, place and circumstances of the creation of single compositions).

Taking into account the factors of socio-cultural environment, important historical and political events, psychological stages of internal development and the crisis of personality, features of the musical language and the dynamics of genre interests, the following complex periodization of Bortkiewicz's work is formed:

1. The early period, 1904-1922 (relatively simple musical speech and texture, insignificant genre variation):

1.1. The first phase, 1904-1913 (complete domination of piano music, the influence of artistic Berlin).

1.2. The second phase, 1914-1922 (expansion of genre and instrumental interests while preserving the musical thinking characteristic of the early period. The influence of the Ukrainian artistic environment of Kharkiv and Crimea).

2. The middle period, 1922-1942 (complication of musical language, more active appeal to large forms. It comes after the "midlife crisis", as well as the events of the First World War and the revolution in Russia, after emigration to Austria):

2.1. The first phase, 1922-1934 (the dominance of chamber music and works for solo instrument and orchestra, opera).

2.2. The second phase, 1934-1942 (after returning from Berlin to Vienna: the peak of the activity of orchestral genres).

3. Late period, 1943-1952 years (reduction of creative activity, rejection of large-scale genres, retrospective moments of creativity: auto-quotations, own poetic text in the vocal piece. It comes after the Second World War and under the influence of the "crisis of old age").

The proposed periodization system is the basis for further research on any aspects of the composer's creative heritage.

Key words: Sergei Bortkiewicz heritage, periodization of music, music periodization criteria, dynamics of the genre interest.

Т. А. Якубов. Концепты периодизации творчества Сергея Борткевича: историография и новый взгляд. Актуальность. Несмотря на все возрастающий с начала XXI века интерес к музыке С. Борткевича, единая, комплексная и универсальная система периодизации его творчества все еще не была разработана. Используемые сегодня системы основаны либо на биографических сведениях (по месту проживания композитора) – Берлинский, Харьковский и т. п., либо на оценке изменений музыкального языка в ранний, средний и поздний периоды творческой деятельности. При этом не учитываются факторы возрастных психологических изменений и жанровая динамика творчества.

Цель исследования – формирование универсальной системы периодизации творчества С. Борткевича, в которой будет учитываться весь комплекс необходимых критериев. **Методология** базируется на классификационном методе (разделение произведений композитора по определенным для периодизации критериям) с привлечением аналитического (исследование произведений композитора на предмет критериев классификации), компаративистского (сравнение произведений с последующим объединением их в группы, относящиеся к определенному этапу), а также исторического и источниковедческого методов (позволяют уточнить время, место и обстоятельства создания отдельных композиций).

Учитывая факторы социокультурного окружения, важные историко-политические события, стадии внутреннего развития и кризиса психологии личности, особенности музыкального языка и динамику жанровых интересов, формируется следующая комплексная периодизация творчества С. Борткевича:

1. Ранний период, 1904–1922 годы (относительно простая музыкальная речь и фактура, незначительная жанровая вариативность):

1.1. Первый этап, 1904–1913 годы (полное доминирование фортепианной музыки, влияние художественной среды Берлина).

1.2. Второй этап, 1914–1922 годы (расширение круга жанровых и инструментальных интересов при сохранении музыкального мышления, характерного раннему периоду. Влияние украинской художественной среды Харькова и Крыма).

2. Средний период, 1922–1942 годы (усложнение музыкального языка, более активное обращение к крупным формам. Наступает после «кризиса среднего возраста», а также событий Первой мировой войны и революции в России, после переезда в Австрию):

2.1. Первый этап, 1922–1934 годы (доминирование камерной музыки и произведений для сольного инструмента с оркестром, опера).

2.2. Второй этап, 1934–1942 годы (после возвращения из Берлина в Вену: пик активности оркестровых жанров).

3. Поздний период, 1943–1952 годы (уменьшение творческой активности, отказ от масштабных жанров, ретроспективные моменты творчества: автоцитаты, собственный поэтический текст в вокальном номере. Наступает после Второй мировой войны и под влиянием «кризиса старости»).

Предложенная система периодизация является основой для дальнейших исследований любых аспектов творческого наследия композитора.

Ключевые слова: творчество Сергея Борткевича, периодизация музыки, критерии периодизации, жанровая динамика.